

AHMET CEVDET PAŞA'NIN TÜRK DİLİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE ESERLERİ

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Tarihçi, hukukçu, edebiyatçı ve bilim adamı olarak tanınan Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitapları da bulunmaktadır. 1851 yılında yayımlanan Kavâ'id-i Osmâniyye ve Medhal-i Kavâ'id ilk dil bilgisi ders kitaplarıdır. Yazar, daha sonra ilk okullar için Kavâ'id-i Türkiyye adlı eserini ve diğer eserlerinin bir terkibi olan Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye adlı kitabını kaleme almıştır. Belâgat-i Osmâniyye ise yazarın söz sanatları üzerine yazdığı bir başka kitabıdır.

Anahtar kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, dil bilgisi, Kavâ'id-i Osmâniyye, Medhal-i Kavâ'id, Kavâ'id-i Türkiyye, Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye, Belâgat-i Osmâniyye.

AHMET CEVDET PASHA'S OPINIONS AND WORKS ON TURKISH LANGUAGE

Abstract

Ahmet Cevdet Pasha, known as historian, jurist, pedagogue and scientist, has some books of grammar as well. Kavâ'id-i Osmâniyye and Medhal-i Kavâ'id were our first grammar books, and they were published in 1851. Later, the author wrote Kavâ'id-i Osmâniyye for primary schools, and his anthology of other works is Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye. Belâgat-i Osmâniyye is, too, another book of his on rhetoric,

Key words: Ahmet Cevdet Pasha, grammar, Kavâ'id-i Osmâniyye, Medhal-i Kavâ'id, Kavâ'id-i Türkiyye, Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye, Belâgat-i Osmâniyye

Giriş

Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin önde gelen bilim, kültür ve devlet adamlarından biri olarak tanınmıştır. Onun daha çok tarih konusundaki eserleri, Mecelle'ye olan katkıları ve devlet adamı olarak yaptığı icraatlar üzerinde durulmuş, ancak Türk dili konusunda yaptığı hizmetlere de zaman zaman işaret edilmekle birlikte yakın zamana kadar bu alandaki eserleri ve düşünceleri bütünüyle ortaya konulmamıştır.

Bu konuda yapılmış ilk akademik çalışma bir yüksek lisans tezidir. (Karabacak, 1986) Bu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarının muhtevası hakkında bilgi verilmiş ve bu eserlerin terim dizini hazırlanmıştır. Daha sonra aynı

yazar Ahmet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarının genel bir tanıtımını yapmış (Karabacak, 1989: 261-270) ve Bergama Kadri'nin Müeyessiretü'l-Ulûm'u ile kullanılan dil bilgisi terimleri bakımından karışlaştırmıştır. (Karabacak, 1997: 253-283)

Esra Karabacak'ın bu çalışmalarında Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarından Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye'nin terim dizimini veren bir makale çalışması bulunmaktadır. (Bilgili, 1996: 651-672) Ancak yazar üzerinde çalıştığı kitabın Kavâ'id-i Osmâniyye oldu unu sanmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye adlı söz sanatları kitabının önce Anadolu'daki Belâgat çalışmaları arasındaki yeri, metodu, yazılış amacı, içeriği, uyandırıcı ve yarattığı belâgat tartışmaları üzerinde durulmuş, (Nasrullaho lu, 1997: 185-222) ardından da karışlaştırmalı metni ve fonksiyonel sözlü ü hazırlanarak kaynakları bakımından de erlendirmeye tâbii tutulmuştur. (Karabey-Atalay, 1999)

Son olarak, Türk Dil Kurumu Gramer Kolu, Tarihî Gramerleri Yayınlama Projesi dahilinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Fuat Paşa ile birlikte yayımladıkları Kavâ'id-i Osmâniyye (Özkan, 2000a) ile Ahmet Cevdet Paşa'nın tek başına yazdığı Medhal-i Kavâ'id (Özkan, 2000b) adlı eserler basılmış ve ayrıca Medhal-i Kavâ'id muhtevası ve dil bilgisi ö retimine getirdi i yenilikler bakımından de erlendirilmiştir. (Özkan, 2001: 95-112) Esra Karabacak'ın yayına hazırladığı Tertib-i Cedid Medhal-i Kavâ'id ise basılmamasına gelmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın sbyan mektepleri için, yani ilk ö retim için hazırladığı Kavâ'id-i Türkî üzerinde ise henüz bir çalışma yapılmamıştır.

'lk dil bilgisi ders kitaplarımız olan Ahmet Cevdet Paşa'nın bu eserlerinin pedagojik bakımdan bir de erlendirmeye tâbi tutuldu unu da eklemek faydalı olacaktır. (Polat, 2003: 447-454).

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk dili hakkındaki görüşleri

Duygularıyla Osmanlı ve 'slâm, düşünceleri ve çalışma yöntemiyle medeniyetçi ve Batı bir aydın olan Ahmet Cevdet Paşa, eserleri ve faaliyetleriyle doğu ile batı arasında bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. (Turan, 1986: 13) Dönemin siyasi çekimlerinden uzak duran ve yaptığı hizmetlerle ön plana çıkan Ahmet Cevdet Paşa, (Baysun, 1986: 62) dille ilgili çalışmaları edebiyat, kültür ve eğitim ö retim hayatımızdaki bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Ancak çoğ u kez gelenekle yenilik arasında tereddütler geçirmiş ve bir orta yol bulmaya çalışmıştır.

'lk dil bilgisi kitabının adını Kavâ'id-i Osmâniyye koyan Ahmet Cevdet Paşa, bütün eserlerinde üzerinde durduğu dilin adını pek çok yerde lisân-ı Osmâni, Osmanlı lisânı ve Osmanlıca olarak vermiş, ancak bazen lisân-ı Osmâni ile aynı anlamda bazen de onun bir unsuru olarak lisân-ı Türkî, Türkî ve Türkçe terimlerini kullanmıştır.

Türkçenin tarihî kökleri ve yapısındaki düşüncelerini; "şimdi Türkçe denilen dilimizin aslı Çağatayî'nin bir kolu olup, zaten kuralları ve düzeni pek muntazam bir lisan ise de kelimeleri ve söz hazinesi çok geniş olmadığından Arapça ve Farsça'dan ödünçleme ve aktarma yaparak çok geniş bir dil olmuş ve şimdi herkesi hayrete düşüren açıklığı ve güzelliği ile Osmanlı saltanatının dünyayı aydınlatan güneşinin doğu coğrafyasını ısıttığı zamandan sonra ortaya çıkmış ve bu sonsuza dek yaşayacak devletin hükmünü yürütme vasıtası olduğundan "Lisân-ı Osmânî" adını almıştır" şeklinde dile getirir. (Özkan 2000a: 2-3) Lisân-ı Osmânî dedi ki "bu lisân(ın) Türkî ve Fârisî ve Arabî'den mürekkep" (Özkan, 2000b: 5) oldu u düşüncesinde olan yazar, "Osmanlı lisânının aslı Türkçe'dir. Fakat Fârisî'den ve Arabî'den pek çok lâfızlar alınıp üç lisandan mürekkep bir lisan olmuştur" (Ahmet Cevdet, 1311: 4) ve "Lisânımızın aslı Türkçe olup sonradan Fârisî ve Arabî ile karışmıştır" (Ahmet Cevdet Paşa, 1299: 5) sözleriyle Türkçe'nin bu karışık dildeki belirleyiciliğine işaret eder. Tarihî bir süreç içinde ortaya konulan bu görüşlerden yazarın lisân-ı Osmânî'den Türkçe'ye doğru geçirdiği fikrî değişiklikler açıkça görülmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, dil bilgisi kitaplarının ilki olan Kavâ'id-i Osmâniyye'de; ele aldığı dilin üç ayrı dilin birleşmesinden meydana geldiğini düşündüğünden her bölümü Türkî, Arabî ve Fârisî olmak üzere üç alt bölüme ayrılarak işlemiş, böylece ayrı ayrı üç dilin kurallarını vermeye çalışmıştır. Ancak kelime yapımı ve çekiminde Arap gramer anlayışından çok batı gramer anlayışına yakındır. Kelime türlerinin işlenişine isimden başlanmıştır, Türkçe kelimeler Arap dilinde olduğu gibi üçlü, dörtlü kökler hâlinde gruplandırılmıştır, kelime çekiminde birinci teklik şahstan başlanmıştır.

Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye'de ele alınan konular tek başına altlarında toplanmıştır, Arapça ve Farsça kurallar, Türkçe kuralların yanında verilmiştir. Bu eserde ve Medhal-i Kavâ'id'de isim ve fiillerin şahıslara göre çekiminde Arapça'da olduğu gibi *o, sen, ben, onlar, siz, biz* sırası takip edilmiştir; ayrıca Medhal-i Kavâ'id'de fiiller, ikili, üçlü, dörtlü kökler hâlinde gruplandırılmıştır.

Türkçe unsurların en geniş bir şekilde işlendiği eser ise Kavâ'id-i Türkiyye'dir. Söz konusu dört eserde de terimler ve bunların izahında, cümle unsurlarının tasnifinde, eklerin ve edatların edat başlıklarında de erlendirilmesinde, kelime türlerinin anlam ve görevlerinin tasnifinde, semâ'î, kâyâsî, tesniye gibi Türkçe'de bulunmayan kategorilerin Türkçe kelimelere de uyarlanması Arap gramerciliğinin etkileri görülür.

Ahmet Cevdet Paşa, aldığı medrese eğitimini ve içinde yetiştiği kültür çevresi sebebiyle söz konusu edilen hususlarda Arap dilinin etkisinde kalmış olmakla birlikte, Türkçe'nin bir devlet ve eğitim dili olarak gelişmesi, zenginleşmesi ve sadeleşmesi konularında çok büyük çabalar harcamıştır. İlk öğretmen okulu olan Dârü'l-muallimin'in 1848'de kurulması ve ilk Türk akademisi olan Encümen-i Dâniş'in 1850'de açılması, Türkçe bir medenî kanun olan Mecelle'nin ve diğer bazı kanunla-

hazırlanması, açıldığı okullara Türkçe'nin gramerinin öğretilmesinin ders olarak konulması bazı önemli hizmetlerindedir. (Karal, 1994: 58-59)

Encümen-i Dâniş'in açıldığı hitabesi, kuruluş lâyihası, basılan ilk eseri ve gerçekleştirilen faaliyetlerinin büyük bir kısmı Ahmet Cevdet Paşa'nın elinden çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı kuruluş lâyihasına göre, Encümen-i Dâniş Türk dilini geliştirmeye çalışacaktır. Bu dil ihmâl edilmiştir. Eskiler eserlerinde Arapça ve Farsça kelimelere o kadar çok yer vermişlerdir ki, bir sayfada ancak bir iki Türkçe kelimeye rastlanmaktadır. Zaten bu eserlerin çoğu da süslü cümlelerle düzenlenen, halkın anlayamayacağı kitaplardan ibarettir. (Levend, 1972: 81) Encümen-i Dâniş devamlı olarak gelişmekte olan düşünce akımlarını izleyecektir. Bunun için de ileride Dârülfünûn'un bile faydalanacağı ilim ve sanat eserlerini yabancı dillerden Türkçeye çevirecektir. Encümen-i Dâniş, halkın genel eğitimi için faydalı olacak eserler de yazacak veya Türkçeye aktaracaktır. Sultan Abdülmecid'in huzuru ile açılan Encümen-i Daniş, bir Türkçe gramerin hazırlanıp basılması, bir Türkçe sözlüğü hazırlanması ve herkesin anlayacağı bir dil ile bir tarih kitabının yazılması karara bağlandı. (Baysun, 1986: 57; Karal, 1994: 59) Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak yayımlanan Kavâ'id-i Osmâniyye, 12 ciltlik Târih-i Cevdet, Encümen-i Dâniş'in ikinci başkanı Hayrullah Efendi'ye ait tarih ve Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmânî'si bu kararların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Ergin, 1977: 2031)

Ahmet Cevdet Paşa, ilk Maarif Nâzırında, müsteşar Sadullah Bey başkanlığında, Mebâni'nin şâ yazarı Süleyman Paşa, Mekteb-i Harbiyye müdürü Mahmut Bey, Bahriye Mektebi hocalarından Sait Paşa, Tıbbiye'den Aziz Bey ve Tophâne'den bazı zevattan oluşan bir komisyon kurar. Komisyon sıbyan mekteplerinden yüksek okullara kadar bütün eğitim kurumlarında okunacak ders cetvellerini tanzim eder. Önce bir elifbâ cüzü yazılır ve basılır, ardından alınan kararlar doğrultusunda yeni usûle göre Nuruosmaniye Camii'nde, sıbyan mekteplerine numune olmak üzere, 'btidâiye adıyla bir sıbyan mektebi açılır, sonradan benzeri bir kaç okul daha devreye girer. Düzenlenen ders cetvellerine göre yazılması ihtiyaç duyulan kitaplar devrin uzmanlarına paylaştırılır. Ahmet Cevdet Paşa'ya da ilkokul çocuklarına ana dillerini öğretmek üzere Kavâ'id-i Türkiyye adlı eser, mantık konusuyla ilgili olarak Miyâr-ı Sedat ve tartışma tekniğiyle ilgili olarak da Âdâb-ı Sedat adlı eserlerin yazılması görevi düşer ve kitapların yazılmasının ardından her birinden on beşer bin nüsha basılır. (Baysun, 1986: 126; 'bnülemin, 1988: 237-238)

II. Mahmut devrinden beri yürütülen devlet ve toplum hayatına giren yeni kavramlar için yeni terimlerin bulunması faaliyetleri çerçevesinde Hoca 'shak Efendi matematik, *anizâde Ataullah Efendi tıp, Ahmet Cevdet Paşa da hukuk terimlerinin Türkçeleşmesine çalışmışlardır. Ancak bu çalışmaların çoğu o dönemlerde arzu edilen sonuçları vermedi. Tanzimat devrinden sonra bu tür terimlerin Arapça'dan, Fransızca'dan, Yunanca ve Lâtince'den veya bu dillerin hepsiyle birlikte Türkçe'den karışılmasına yolunda görüşler ortaya atıldı. Ahmet Cevdet Paşa, Arapça terimlerin yerine Fransızca olanların kullanılması tercih etti. (Karal, 1994: 72, 90-91) Başta Târih-i Cevdet, Tezâkir ve Takvimü'l-edvar olmak üzere eserlerinde yeri geldikçe

Fransızca terimleri kullanmaktan kaçınmamıştır. *Politika* ve *diplomasi* kelimelerini, *hukuk-ı politikıyye*, *usûl-i politika*, *lisân-ı diplomasi*, *kaa'ide-i diplomasi* gibi Farsça tamlama düzeni içinde kullanır. *Clérgé* (*ruhban*), *parlamento*, *mayor* (*binbaşı*), *konvansiyon*, *klup*, *ofiçyal*, *patent*, *jüri*, *kolonel*, *ekonomi*, *feodalite* gibi Fransızca terimleri ve denizcilikle ilgili *amiral*, *kaptan*, *levant* gibi 'talyanca kelimeleri hem kullanmakta hem de bunlar# yeri geldikçe açıklamaktadır. Bazı Fransızca diplomasi terimler için de aynı yolu takip etmektedir. (Arkan, 1986: 191-197) Bazı özel mektuplarında *oksijen*, *hidrojen*, *nasyonalite* gibi terimleri kullanmış görülmektedir. (Mardin, 1996: 36) Ancak Fransızca *crise* kelimesine buhran, (Fatma Aliye, 1332: 84) *périodique* kelimesine evrâk-# mevkute karşılıkların# bulan da odur. (Baysun, 1986: 110) Süveyş Kanalı'ndan geçen gemilerle ilgili bazı hususları anlatan bir fermanda geçen *tonne de capacitté* tabirinin açıklanması için hazırladığı bir lâyhada bu kelimenin gemilerin istiap haddini bildirdiğini anlatmakta, ayrıca aynı lâyhada *tonilâto* tabirine de temas ederek bunun kırk kileye denk bir ölçü birimi olduğunu ifade etmektedir. (Baysun, 1986: 103-104)

Ahmet Cevdet Paşa hem Türkçe'nin sadeleşmesini, o günkü tabirle kaba Türkçenin yaygınlaşmasını ve herkesin okur yazar olmasını hem de Türkçe'nin her konuyu ifade edebilecek bir bilim dili haline gelmesini arzu ediyordu. (Mardin, 1996: 36) Düz yazıyı *müsecca*, yani secili, cinaslı ve *müressel*, yani tekellüfsüz söz sanatlarından, seci ve cinastan arınmış nesir olmak üzere iki gruba ayırır. Reşit Paşa'nın Bab-âlî'nin yazı dilini tarz-# müsecca'dan, tarz-# tersile çevirdiğini, yani resmî yazıların dilini sadeleştirdiğini belirtir. (Baysun, 1986: 58) Tarih-i Cevdet'in de Encümen-i Dâniş'in kararına göre ince tarz-# tersil üzere kaba Türkçe yazıldığını, eserin halk arasında büyük bir ilgi gördüğünü, ancak süslü anlatıma meraklı olanların önce bu üslûbu beğenmediğini, sonradan bu üslûba ilgi duyanların sayısının bunlar arasında da arttığını belirtir. (Baysun, 1986: 72)

Ömrünün son yıllarında kaleme aldığı Kutsal Enbiya'da Selçukluların aslında Türk olmasına rağmen devletin resmî yazılarında Farsça'yı kullandıklarını, Karamanolu Mehmet Bey'in Konya'yı aldıktan sonra Farsça'yı yasakladığını, Osman Gâzî'nin de Konya'daki sultanla Türkçe yazıştığını, hece ölçüsüyle ve sade bir dille bir şiir yazdığını, (Z, 1985: 172, 198) Türkçe'de uzun hece bulunmadığından ve ses özellikleri bakımından Arapça ve Farsça'ya uymadığından bu dillere çok uygun olan aruz ölçüsünün Türkçe'ye uygun olmadığını, Türkçe'ye uygun düşen veznin hece ölçüsü olduğunu belirtir. (Baysun, 1986: 283) Ancak Osman Gâzî'ye atfettiği şiirin ona ait olmayıp XV.-XVI. yüzyıllarda onun tarafından söylenmiş bir eser olduğunu ifade edilmektedir. (Banarlı, 1971: 961)

Ahmet Cevdet Paşa, Takvimü'l-Edvar adlı eserini mâliyede kullanılan ay yıla göre işleyen hicrî takvimin doğurduğunu ve sakıncalarını anlatmak ve yine hicretten başlamak üzere güneş yılına göre işleyen bir takvimi kabul ettirmek için yazmıştır. Ancak bu amaçları yanında bu eserde herkesin anlayacağı tabirleri kullanarak Türk dili ilim dili olamaz diyenlere dilimizin her şeye yeterli olduğunu ve bu dil ile her

fenden güzel eserler yazılabilece ini tasdik ettirdi ini belirtir. (Baysun, 1986: 109-110)

Ahmet Cevdet Paşa, yaşıyan Türkçe taraftarıdır. Vaka-i Hayriyye'den, yani 1826'dan içinde bulundu u döneme kadar olan 60-65 yıl süresince sarayda ve saray dışında kullanılan kelimelerin, resmî deyimlerin nasıl de işti ini anlatarak dilin de insan gibi yenilendi ini, (Karal, 1994: 60) dolayısıyla *od, gözgü* gibi kelimelerin, kelime-i tevhidin Türkçesi olan *yoktur tapacak çalaptır ancak* gibi ibârelerin Türkçe olmasına ra men unutuldu unu, bunların yerini Arapça, Farsça kelimelerin aldığı söyler. (Karabey-Atalay, 1999: 4-5)

Arap alfabesinin ıslahı ve Türkçeye uygun bir yapıya kavuşturulması düşüncesini ilk ortaya atan da Ahmet Cevdet Paşa'dır. Bu düşüncüyü ilk olarak Medhal-i Kavâ'id'de öne sürer, **sağır kâf**'ın üzerine üç nokta konulması ve yuvarlak ünlülerin do ru okunması sa lamak için bazı işaretler kullanılması teklif eder. (Özkan, 2000b: 3, 5) Bir süre sonra bu düşünceler, Encümen-i Dâniş ve Münif Paşa tarafından benimsenir (Ertem, 1991: 37, 53) ve 1863-1864 ders yılında ders kitaplarında bu hareketler ve işaretler kullanılmaya başlanır. (Ülkütaş, 1981: 20) Ahmet Cevdet Paşa bu ilgi ve destekten cesaret almış olmalı ki Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye'de bu alandaki tekliflerini ve uygulamalarını sürdürür ve aynı eserde noktalama işaretlerini de kullanır. (Ahmet Cevdet, 1311: 5)

Kavâ'id-i Osmâniyye'den Kavâ'id-i Türkiyye'ye kadar bütün dil bilgisi kitaplarında Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı alfabesinin otuz iki harften meydana geldi ini belirttikten sonra bu harflerin ses de eri üzerinde durur. Türkçeye, Arapça ve Farsça'ya has sesleri tek tek belirtir. Türkçeye ait genizden söylenen **sağır kâf**'ın artık 'stanbul'da **nun** gibi telaffuz edildi ini söyler. (Özkan, 2000b: 57)

2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk dili hakkındaki eserleri:

Bu eserler yazılmasıyla şunlardır:

1. Kavâ'id-i Osmâniyye: Encümen-i Dâniş'in ilk kitabı olarak H.1267 (M.1851) yılında taş basması yapılan ve Türk dilinin Türkçe yazılması ilk gramer kitabı kabul edilen bu eserin üzerinde Ahmet Cevdet Paşa ile birlikte Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa'nın da adı bulunmaktadır. Ancak Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla ilk gençlik yıllarından itibaren çok iyi dost olan Ahmet Cevdet ve Keçecizade Mehmet Fuat H.5 *evval 1266 (M.13 A ustos 1850) gününde Bursa kaplıcalarına birlikte bir yolculuk yaparlar (Ölmezolu, 1988: 115) ve bu iki arkadaş burada bir ay kalırlar. Bu süre içinde Mehmet Fuat Bo aziçi'nde yolcu taşıyan vapurlarla ilgili bir şirket kurulması hakkında bir lâyiha hazırlamaya çalışırken Ahmet Cevdet de Osmanlı Türkçesinin kavâ'id-i hakkında bilgi toplamaktadır. Bu arada karışıklık fikir alışverişinde bulunurlar. Ahmet Cevdet Paşa bu durumu ve sonrasında olanları şu şekilde nakletmektedir: "*Şöyle ki Fuat Efendi ile birlikte mesirelere ve başka yerlere at başı beraber giderken bu iki konuyu söyledik ve dinlenmeye çekildiğimizde ekseriya sözümler onlara münhasır olurdu ve*

odalarımızda yalnız kaldıkça o adı geçen şirketin lâyihasını yazdı. Ben de Osmanlı Türkçesinin kurallarını toplar ve yazdım. Bursa'da bir aya yakın olan ikamet süremizde ikisi de tamamlandı. Altmış altı senesi zilka'desinin (M.1850 yılının eylül ayı) son gününde Bursa'dan dönüşümüzde İstanbul'a hediye olmak üzere bir çok Bursa kumaşlarıyla bu iki armağanı dahi getirdik. Fakat Bursa'da yaptığım kitap kaba taslak bir şey olduğundan güzelce düzenlenmeye muhtaçtı. Eksikliklerini İstanbul'da tamamlayarak Kavâ'id-i Osmâniyye adını verdim." (Baysun, 1986: 44-45)

Bu açıklamalardan şirket-i Hayriyye Nizamnamesi'nin Fuat Paşa'nın, Kavâ'id-i Osmâniyye'nin Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleminden çıktığı oldu u gayet açık olarak anlaşılmaktadır.

Yine bu açıklamalardan, şirket-i Hayriyye Nizamnamesi'nin ve Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yazılmasına 1850 yılının A ustos ayında başlandı, ancak eserin Bursa'da geçen bir aylık süre içinde tamamlanamadığı tespit ediyoruz. Zaten 'bnülemin Mahmut Kemal 'nal da bir dilin gramerinin bir ay gibi bir sürede yazılması garipliğine işaret eder. ('bnülemin, 1964: 186)

Ahmet Cevdet Paşa, açıklığı konularından ardından Encümen-i Dâniş'in birinci eseri olmak üzere Kavâ'id-i Osmâniyye'nin huzûr-hümâyuna sunuldu unu, başlanması Encüme'nin ilk toplantısında tartışıldı, bunun üzerine Sultan Abdülmecid'in Reşit Paşa'ya "Cevdet Efendi'nin de payesi terfi ile taltif olsun. Fakat kendisinin sahîhen memnun olacağı sûrette olmalıdır. Orasın artık 'eyhülişlâm Beyefendi ile müzâkere edersiniz" dedi ini ifade eder. (Baysun, 1986: 57)

Encümen-i Dâniş'e sunulan Kavâ'id-i Osmâniyye nüshası üzerinde; "Neşri ma'arif emri ehemmine haddimizce hizmet etmek niyetiyle âcizâne ve nâcizâne te'lif etmiş olduğumuz Kavâ'id-i Osmâniyye'nin işbu nüshâ-i asliyyesini Encümen-i Dâniş'e ihdâ (hediye) eyledik.

Gurre-i Muharrem 1268 (Eylül 1851)

Encümen-i Dâniş ve Meclis-i Ma'arif Âzâsından

Müsteşar-ı Sadr-ı Âlî Mehmed Fuad ve Ahmed Cevdet" yazıları bulunmaktadır. ('bnülemin, 1964: 186)

Eser, Encümen-i Dâniş karar ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş, (Ergin, 1977: 33) 1851'deki tası basmadan sonra 1900 yılına kadar on defa daha basılmış, Almanca'ya, (Kellgren, 1855) Arapça'ya, (Sabuncu, 1282 / 1866) Bulgarca'ya ve Hırvatça'ya (Çauşeviç, 1999, 267-277) tercüme edilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına ve aynı dönemlerde yazılmış di er yazarların dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir.

Bernard Lewis, Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yazılmasının 1832'de Arthur Lumley Davids'in kaleminden çıktığı ve 1836'da Fransızca'ya da çevrilen *Grammar of the Turkish Language* (Türk Dili Grameri) adlı esere dayandmaktadır. (Levis, 1988:

343-344) Ancak ne Ahmet Cevdet Paşa'nın ne de Fuat Paşa'nın böyle bir eseri gördü üne veya varlığından haberdar oldu una dair en ufak bir bilgi bulunmamaktadır.

Mekteb-i Fünûn-ı Askeriyye Arapça hocası Abdurrahman Feyzi Efendi de H.1263-1278 (M.1847-1861) yılları arasında Mikyâsü'l-Lisan Kustâsü'l-Beyan adıyla bir Türkçe gramer yazmış, fakat eseri ölümünden sonra H.1299 (M.1882) yılında basılabilmıştır. Bu eser, yayımlandığı tarihte lâzım olduğu u ilgiyi görmemesine rağmen yazarın konuyla ilgili derin bilgisi, Türkçe'yi çok ayrıntılı bir şekilde işlemesi ve yeni terimler kullanılması bakımından Ahmet Cevdet Paşa'nın dil bilgisi kitaplarından daha ileri olduğu belirtilmektedir. (Dilaçar, 1989: 130-131)

Kavâ'id-i Osmâniyye, klasik eserlerin düzenine uygun olarak *eyhülislâm'ın Arapça bir takrizi ile başlar. Besmele'den sonra Allah'a Şükür, Hz. Peygamber'e, soyuna ve sahabesine dua ifadeleri yer alır. Meclis-i Ma'arif-i Umûmiyye âzâsı olan yazarların böyle bir eser yazmaya neden ihtiyaç duydukları, padişah Abdülmecid'in kendilerine nasıl destek verdiği anlatılır.

Bir mukaddime, beş bap ve bir hatimeden meydana gelen eserin her babında Türkçe, Arapça ve Farsça'nın kuralları veren üç ayrı fasıl bulunmaktadır. Nice senedir nâ-mazbut, yani yazılmamış olan kavâ'id-i, yani grameri yazıya geçirmeye çalışan yazarlar, zor bir işe talip olduklarından bildiklerini, ancak muratlarının bu vadede bir çığır açmak olduğunu söylerler.

2. Medhal-i Kavâ'id: Ahmet Cevdet Paşa bu eserin ortaya çıkışını, "Daha sonra tecrübeyle Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yeni başlayanlara öğretilmesinde ve anlatılmasında zorluklar görüldüğünden onun bir özeti olmak üzere Medhal-i Kavâ'id adlı eseri yazmış ve bir sene sonra o da öncelikle rüşdiye mekteplerinde okunmak üzere basılmıştır." (Baysun, 1986: 45) sözleriyle anlatır. İlk defa Matba'at-i Âmiriyye'de H.1268 (M.1852) yılında taş basma ve 55 sayfa olarak basılan eser, 1891 yılına kadar 10 ayrı baskı daha yapmıştır. Baskılar arasında bir fark bulunmamakla birlikte taş basmalarda yer alan ünlülerin okunuşunu kolaylaştırmak için kullanılan işaretler, matbu metinlerde gösterilememiştir.

Eser, Medhal-i Kavâ'id başlığı altında besmele ve Şükür sözleriyle başlar. Ardından dilin insan hayatındaki önemi hadis ve âyetlerle izah edilir, peygambere, soyuna ve arkadaşlarına dua edilir. Dîbâce (önsöz) bölümünde ise devrin hükümdarının ilme ve eğitim yaygınlaşmasına verdiği değerden ve yazarın meclis-i ma'arif-i umûmiyye üyesi olmasından dolayı Osmanlı dilinin öğrenilmesini kolaylaştırmak için yazılmış olan Kavâ'id-i Osmâniyye'nin her konuda bir kaynak olmasına rağmen yeni başlayanlara kolaylık sağlamak ve ilk kitaba bir başlangıç olmak üzere Medhal-i Kavâ'id'in kaleme alındığı anlatılır.

¹ İlk baskılarda Sultan Abdülmecid'in daha sonraki baskılarda Sultan Abdülaziz'in adı bulunmaktadır.

Mu'allimîne lâzım olan ma'lûmat başlı # altında harfler ve hareketler hakkında bilgi verilir. Özellikle Türkçe'nin her bir ünlüsü için ayrı # ayrı hareketlerin kullanılması ile ilgili açıklamalar dikkati çekicidir.

Mukaddime'de Osmanlı lisanının teşekkülü, harfleri, hareketler ve diğer yazışaretleri örneklerle anlatılır. Son olarak kelimeler, isim, şfat, zamir, ism-i işâret, mübhemat, mastar, fiil, fiilden türemiş kelimeler ve edatlar olmak üzere dokuz bölüme ayrılmış ve bu kelime türlerinden her biri bir bapta işlenir.

3. Kavâ'id-i Türkiyye: Ahmet Cevdet Paşa'nın ilk Maarif Nazırlığı sırasında kurdu u komisyonda alınan karar gere i şbyan mekteplerinde okuyan çocukların ana dili e itimi için yazdıkları dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı H.1288 (M.1871)'de yapılmış, 1906 yılına kadar 6 defa daha basılmıştır. Eser, ilkökul çocuklarına yönelik oldu u için sade bir dille ve Türkçe unsurlarıyla olmak üzere kaleme alınmıştır.

Kavâ'id-i Türkiyye başlı # taşyan giriş bölümünde Türkçe'nin ses özellikleri, alfabe, imlâ konuları ile ünlüleri okutan hareketler ve yuvarlak ünlüleri bir birinden ayırmaya yarayan özel işaretler işlenir.

Mukaddime'de dilimizin aslına Türkçe oldu u, ancak sonradan Arapça, Farsça unsurların çoaldığı belirtilir. Ardından önceki bölümde işlenen harfler ve işaretlerle ilgili ayrıntılar verilir. 'mlâ harfleri, uzunluklar, şedde, bitişik ve ayrı yazılan harfler ele alınan hususların esâsını teşkil eder.

Mukaddime'nin ardından kelimenin bir tanımı yapılmış ve kitabın diğer bölüm başlıklarını teşkil eden kelime türleri sıralanmıştır. Bunlar: isim, şfat, ism-i işâret, mübhemat, masdar, fiil, fer'-i fiil ve edvattır.

4. Belâgat-i Osmâniyye: Ahmet Cevdet Paşa, Kavâ'id-i Osmâniyye'nin son bölümünde cümle ve cümlenin tamamlayıcıları hakkında, cümle içinde kelimelerin yer de iştirme ile anlamın nasıl de iştilerini anlattıktan sonra, "*Sâ'ir mütemmimâtın takdim ve te'hîrinde dahi bu misilli mezâyâ pek çoktur. Fakat onlar inşâ'allah bundan sonra te'lif ve tertîbi musammen olan fenn-i belâgatta beyân olunacaktır.*" (Özkan, 2000a: 130) der. Bu açıklamaların üzerinden yıllar geçtikten sonra yine kendi ifâdesi ile "Mekteb-i Hukuk'un ikinci sınıfı açıldıktan sonra birinci sınıf talebesine haftada bir defa belâgat-i osmâniyye öğretilmesi için verilen derslerin hulâsası zapt olunarak Belâgat-i Osmâniyye nâmiyle bir risâle te'lifine" başlar. (Baysun, 1986: 214) İlk baskısı H.1298 (M.1880)'de gerçekleşen eserin 1910 yılına kadar dokuz baskısı daha yapılmıştır.

Giriş bölümünde Ahmet Cevdet Paşa, "*lisân-ı Osmâniyye'nin kavâ'id-i sarfiyye ve nahviyyesini cem ile, bir fen olmak üzere birleştirip*" yazdığı dil bilgisi kitaplarının tanıtımını. Ardından da "*Bunları tederrüs ve ta'allüm edenler, lisân-ı Osmânî üzre asl-ı ma'nâyı doğruca söyleyip yazmağa muktedir olurlar, ammâ fasi-hâne ve belîgâne ifâde-i merâm edebilmek için ilm-i belâgati bilmek lâzım gelir.*" diyerek Belâgat-i Osmâniyye'yi yazma gereğini açıklar. (Karabey-Atalay, 1999: 2)

Türkçe'deki ilk belâgat kitabı 'smail Ankaravî'nin *Müftâhü'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha* adlı eseridir, ancak belâgat ilminin en önemli kısmı olan ilm-i me'ânî bu eserde bulunmadığı için tam anlamıyla belâgat ilmini ele alan işleyen ilk eser olarak Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si kabul edilmektedir.

Eser, Dîbâce ve Mukaddime kısımlarından meydana gelen bir giriş bölümünden ve üç ana bölümden oluşur. Birinci bapta ilm-i me'ânî, ikinci bapta hakîkî ve mecâzî anlam, üçüncü bapta edebî sanatlar işlenir. Her bap kendi içinde fasllara ayrılmakta ve ele alınan konular çok sayıda örnekler verilerek açıklanmaktadır. Doğru kaynaklarına ve belâgat anlayışına dayalı olarak yazılan *Belâgat-i Osmâniyye*, Recâizâde Mahmut Ekrem'in bap anlayışına uygun olarak kaleme aldığı Ta'lim-i Edebiyat kısmında geleneği temsil etmektedir. Eser yazıldığı gündün beri büyük bir ilgi görmüş, üzerinde pek çok değerlendirme yapılmış ve belâgatla ilgili tartışmalarında masına yol açmıştır. (Hacımuftuo lu, 1997: 185-222)

5. Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye: Ahmet Cevdet Paşa bu eseriyle ilgili hazırladığı "1301 senesi evâilinde ... Kavâ'id-i Osmâniyye'nin dahi noksanları ikmâl ile yeniden cem ve tertîp olundu." (Baysun, 1986: 216) cümlesiyle haber verir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye, Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yeni bir düzenlemesidir. İlk baskısı H.1303 (M.1885)'te yapılan bu eserin, daha sonra de işik düzenlemelerle 30'dan çok baskısının yapıldığı belirtilmektedir. (Halaço lu-Aydın, 1993: 446) Ancak bu sayı Ahmet Cevdet Paşa'nın bütün dil bilgisi kitapları için söz konusu olmalıdır. Bu eserin sonuncusu 1906'da olmak üzere sadece 7 ayrı baskısı tespit edilebilmiştir. (Karabacak, 1986: 21)

Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye'nin giriş bölümünde Ahmet Cevdet Paşa, daha önce yazdığı dil bilgisi kitapları tarafından ve bu eserin de Kavâ'id-i Osmâniyye'nin yeniden tertibi olduğunu işaret eder. Muhtıra bölümünde önce, aslı Türkçe olan Osmanlı lisanının zamanla alınan Arapça, Farsça kelimeler sebebiyle üç dilden mürekkep bir dil hâline geldiğini açıklar. Ardından harflerin ve hareketlerin tanıtımına ve yuvarlak ünlülerin ayrıştırılması için kullanılan işaretlerin izahına geçer.

Kâ'ide başlığı altında büyük ünlü uyumu ve istisnaları anlatılır.

Mu'allimîne Ta'limat bölümünde sarf ve nahivin dili doğru söyleyip yazmak ilmi olduğunu belirtilir. Kelime ve harften bahsedildikten sonra Osmanlı elifbasında kullanılan 32 harfin listesi verilir ve Türkçe'ye, Farsça'ya ve Arapça'ya ait harfler ile bunların ses değeri anlatılır.

Mukaddime, diğer bölümlere genel bir giriştir. 'sim, s'fat, zamir, fiil ve edatlar hakkında kısa bilgiler verilir.

Kavâ'id-i Türkiyye başlığı ta'limat giriş bölümünde Türkçe'nin ses özellikleri, alfabe, imlâ konuları ile ünlüleri okutan hareketler ve yuvarlak ünlüleri bir birinden ayırmaya yarayan özel işaretler işlenir.

Mukaddime'de dilimizin aslının Türkçe oldu u, ancak sonradan Arapça, Farsça unsurların ço ald # belirtilir. Ardından önceki bölümde işlenen harfler ve işâretlerle ilgili ayrıntılar verilir. 'mlâ harfleri, uzunluklar, Şedde, bitişik ve ayrı yazılan harfler ele alınan hususların esâsını teşkil eder.

Mukaddime'nin ardından kelimenin bir tanım yapılı r ve kitabın di er bölüm başlıklarını teşkil eden kelime türleri sıralanır. Bunlar: isim, sıfat, ism-i işâret, mübhemat, masdar, fiil, fer'-i fiil ve edvattır.

Sonuç:

Ahmet Cevdet Paşa, dil araştırmaları ve dilimizin yakın tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan çok önemli eserlere ve görüşlere sahiptir; bir devlet ve hukuk adamı, bir tarihçi oldu u kadar, dil ve dil bilgisi tarihimiz bakımından çok derin izler ve etkiler bırakmış bir dil bilginidir.

Kendini, Türk toplum ve kültür hayatındaki eksiklikleri ve aksamaları gidermekle görevli sayan Ahmet Cevdet Paşa, di er alanlarda oldu u gibi, dille ilgili görüş ve çalışmalarıyla da çok önemli bir öncülük görevi üstlenmiş; bilim ve eğitim hayatımızda önemli katkılarda bulunmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, üzerinde çalıştığı dile lisân-ı Osmânî adını vermekle birlikte, bu dilin aslının Türkçe oldu unu ve Arapça, Farsça unsurların sonradan dile karıştı rını söylemektedir. Hatta Osmanlı Türkçesinin Çagatayî adını verdi i Do u Türkçesinden geldi ini ifade ederek Türk dilinin tarihî ve co rafî başlıklarına da dikkat çekmektedir.

Hukuk terimlerinin Fransızca olanlarını kullanmayı savunmuş olmasına ve bazı Fransızca kelimeleri hem tek başına hem de tamlama içinde kullanmasına rağmen crise yerine buhran, periodique yerine evrak-ı mevkute karlıklarını teklif etmekten de kendini alamamıştır.

Fransızca'ya aşına olmasına karşılık dil bilgisi anlayış bakımından Arapça sarf ve nahiv kurallarının etkisi altındadır. Şeyban mektepleri için, yani ilk okulların ilk dönemi için yazdığı Kavâ'id-i Türkiyye dâiminde kalan kitaplarında lisân-ı Osmânî'yi üç dilin kuralları içinde ele almıştır; ancak önce Türkçe ile ilgili, ardından Farsça ve Arapça ile ilgili kuralları anlatmıştır.

1851 yılında yazdığı ilk dil bilgisi kitabı Kavâ'id-i Osmâniyye ile başlayan dil bilgisi çalışmaları, 1885 yılında yayımladığı Tertîb-i Cedîd Kavâ'id-i Osmâniyye ile sona ermiştir. Otuz beş yıl süren dil çalışmaları hep aynı çizgi üzerinde eser veren Ahmet Cevdet Paşa, Kavâ'id-i Osmâniyye'deki terimlerini, dil anlayışını, imlâ ile ilgili tekliflerini, hatta örneklerinin önemli bir bölümünü çok fazla de ıstirmeden tekrar etmiştir. Sözgelimi bütün kitaplarında fiil çekimi için sevmek fiilini kullanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 20 Yıl : 2006/1 (219-232 s.)

Medhal-i Kavâ'id ve Kavâ'id-i Türkiyye adlı kitapların ders kitabı olarak hazırladığı için, ilk eseri olan Kavâ'id-i Osmâniyye'deki ayrıntıların açıklanması için 0.18912 Tc (i)D (#) Tj/F2 11 (

- HACİMÜFTÜO , LU, Nasrullah, 1997, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniye'si ve Yankıları", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, TDV yay., Ankara.
- HALAÇO , LU, Yusuf - AYDIN, M. Akif, 1993, "Cevdet Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C.7**, 'stanbul.
- 'BNÜLEM'N Mahmut Kemâl 'nal, 1964, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar C.II**, MEB yay., 'stanbul.
- 'BNÜLEM'N Mahmut Kemâl 'nal, 1988, **Son Asır Türk Şairleri, C.I**, Dergah yay., 'stanbul.
- 'Z, Mahir 1985, **Ahmet Cevdet Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa VI**, KTB yay., Ankara.
- KARABACAK, Esra, 1986, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil bilgisi Kitapları**, (yön. Pof. Dr. Mehmet Akalın), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 'stanbul.
- KARABACAK, Esra, 1989, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil bilgisi Kitapları", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.5, Marmara Üniversitesi, 'stanbul.
- KARABACAK, Esra, 1997, "Bergama Kadri'nin Müeyyiretü'l-Ulûm'u ile Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil bilgisi Kitaplarındaki Terimler Üzerine Bir 'nceleme", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.8, Marmara Üniversitesi, 'stanbul.
- KARABEY, Turgut - ATALAY, Mehmet, 1999, **Ahmet Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniye**, Erzurum.
- KARAL, Enver Ziya, 1994, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, TTK yay., Ankara.
- KELGREN, H., 1855, **Grammatik der Osmanischen Sprache**, Helsinki.
- LEVEND, Agâh Sırrı, 1972, **Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK yay., Ankara.
- LEW'S, Bernard, 1988, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev. Metin Köranatlı), TTK yay., Ankara.
- MARD'N, Ebul'ula, 1996, **Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, TDV yay., Ankara.
- TURAN, *erfettin, 1986, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, Bildiriler**, 'stanbul.
- ÜLKÜTA*IR, M. *akir, 1981, **Atatürk ve Harf Devrimi**, TDK yay., Ankara.
- ÖLMEZO , LU, Ali, 1988, "Cevdet Paşa", **İslâm Ansiklopedisi C.3**, MEB yay., 'stanbul.

- ÖZKAN, Nevzat, 2000a, **Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye**, TDK yay., Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, 2000b, **Ahmet Cevdet Paşa Medhal-i Kavâ'id**, TDK yay., Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, 2001, “İlk Dil Bilgisi Ders Kitabı# Medhal-i Kavâ'id Hakkında”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 11, Kayseri.
- POLAT, Nazım Hikmet, 2003, "Türkçenin Ö retimi ve Ahmet Cevdet Paşa", **Türkölük Bilimi Araştırmaları**, S. 13, Bahar.
- SABUNCU, Louis, 1282, (1866) **Kitâbü'l-Mir'ati's-Seniyye fi'l-Kavâ'idi'l-Osmâniyye**, el-Matba'atü'l-Vataniyye, Beyrut.